

تاریخ؛ زمان و مکان

درس ۲

۳) چرا زمان و مکان، دو رکن علم تاریخ است؟ (پرسش نمونه ۱)

ج ۲

ج ۱

ج ۳

زمان و مکان، دو رکن مهم دانش تاریخ است و نخستین پرسش تاریخ‌نگاران این است که رویدادهای تاریخی در چه زمانی و کجا رخ داده‌اند. در این درس، شما با بررسی تجربیات جوامع باستانی برای اندازه‌گیری زمان، با اهمیت گاه‌شماری در مطالعه تاریخ آشنا می‌شوید.

تاریخ؛ زمان و گاه‌شماری

ج ۴

دانش تاریخ، بدون توجه به زمان، معنایی ندارد؛ چرا که رویدادهای تاریخی در زمان معینی در گذشته روی داده‌اند و بدون آگاهی از زمان روی دادن آنها، نمی‌توان به درک منطقی و درستی از تاریخ دست یافت.

ابداع گاه‌شماری: انسان از گذشته‌های بسیار دور با زمان و نحوه سنجش آن مواجه بوده است. یکی از دستاوردهای مهم بشر، اندازه‌گیری زمان و ابداع گاه‌شماری یا تقویم است.

۴) چرا دانش تاریخ بدون توجه به زمان بی معنا خواهد بود؟

۵) یکی از دستاوردهای مهم بشر در گذر تاریخ را نام ببرید؟

۶) گاه‌شماری چیست؟

۷) دانش و مهارت اندازه‌گیری زمان، بیشتر با چه علمی ارتباط دارد؟

۸) نیاز به سنجش زمان توسط بشر در گذشته، باعث اختراع چه ابزارهایی شد؟

○ اسطرلاب

○ ساعت آفتابی

یک توضیح

یکی از اقدامات ضروری در تنظیم و تدوین گاه‌شماری، انتخاب مبدأ معین است. مهم‌ترین مبدأهای گاه‌شماری عبارت‌اند از:

- ۱- مبدأ دینی: این مبدأ از رایج‌ترین مبدأهای گاه‌شماری در جهان است. یهودیان مبدأ گاه‌شماری خود را براساس پیدایش و آفرینش انسان؛ مسیحیان بر مبنای تولد حضرت مسیح ع و مسلمانان بر پایه هجرت رسول اکرم ص از مکه به مدینه تنظیم کرده‌اند.
- ۲- مبدأ ملی و قومی: رویدادهای ویژه‌ای که برای قوم، جامعه و ملتی، جنبه ملی و افتخارآمیز دارد می‌تواند آغاز گاه‌شماری و تاریخ آنها قرار گیرد؛ مثل پیروزی در یک نبرد بزرگ و ملی، رهایی از ظلم و ستم زورگویان، بر تخت نشستن پادشاه و کسب استقلال و آزادی. در گاه‌شماری‌های مصری، بابلی و اوستایی، مبدأ گاه‌شماری، بر تخت نشستن پادشاهان بود.
- ۳- مبدأ مبتنی بر حوادث طبیعی: برخی جوامع، رویدادهای بزرگ طبیعی مانند وقوع آتشفشان یا طوفان عظیم را مبدأ گاه‌شماری خود قرار می‌دادند؛ مثلاً سومری‌ها، گاه‌شماری و تاریخ خود را به قبل و بعد از طوفان تقسیم می‌کردند.

۹) کدام اقوام باستانی در تنظیم و تدوین گاه شماری پیشگام بودند؟

۱۰) در بین النهرین گاه شماری چگونه انجام می شد؟ (تشریحی)

۱۱) در بین النهرین و بخصوص در میان بابلی ها، گاه شماری رایج بود.

۱۲) گاه شماری مصریان باستان را توضیح دهید؟

۱۳) گاه شماری رومیان (مسیحیان) توضیح دهید؟

مشید

تاریخچه گاه شماری در جهان

۹ج مردمان بین النهرین (میان رودان) و مصریان باستان، در تنظیم و تدوین گاه شماری پیشگام بودند. در بین النهرین و ۱۰ج به خصوص در میان بابلی ها، گاه شماری «خورشیدی - قمری» رایج بود. در این گاه شماری، سال به ۱۲ ماه قمری ۳۰ یا ۲۹ روزه تقسیم می شد. از آنجا که سال قمری ۳۵۴ شبانه روز و سال خورشیدی ۳۶۵ و یک چهارم شبانه روز است، برای رفع این اختلاف، هر سه سال، یک ماه به سال می افزودند.

نام ماه های گاه شماری هجری شمسی، قمری و میلادی

هجری خورشیدی	هجری قمری	میلادی
فروردین	محرم	ژانویه
اردیبهشت	صفر	فوریه

۱۱ج مصریان نیز گاه شماری خورشیدی دقیق و منظمی داشتند. آنان سال را ۳۶۵ و یک چهارم شبانه روز محاسبه می کردند. در گاه شماری مصری، سال به ۱۲ ماه ۳۰ روزه تقسیم می شد و پنج روز اضافی، به آخر ماه دوازدهم افزوده می شد. همچنین برای محاسبه یک چهارم شبانه روز اضافی، هر چهار سال یک روز به سال می افزودند و به قولی «کبیسه» می گرفتند.

۱۲ج رومیان در آغاز، گاه شماری دقیقی نداشتند؛ به همین دلیل در سال ۴۶ ق.م. امپراتور روم (ژولیوس سزار) دستور داد گاه شماری رومی براساس گاه شماری مصری اصلاح شود. حدود دو قرن پس از آنکه امپراتوری روم دین مسیحیت را رسمیت بخشید، در سال ۵۲۵ م. تولد حضرت مسیح علیه السلام به عنوان مبدأ گاه شماری رومیان (مسیحیان) تعیین شد. حدود ۱۰۰۰ سال بعد، پاپ گرگوار سیزدهم، به کمک منجمان، بار دیگر گاه شماری مسیحیان را اصلاح کرد. ۱۳ج گاه شماری مسیحی، امروزه به نام گاه شماری میلادی شناخته می شود.

۱۴ج گاه شماری هجری قمری که تقویم رایج بیشتر کشورهای اسلامی به شمار می رود، بر پایه گردش ماه به دور زمین تنظیم شده است و مبدأ آن، اول محرم سالی است که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم از مکه به مدینه هجرت کرد.

۱۷ج

فعّالیت ۱

۱۴) در سال ۴۶ ق.م امپراتور روم دستور داد گاه شماری رومی بر اساس اصلاح شود.

۱۵) گاه شماری مسیحی، امروزه به نام شناخته می شود؟ گاه شماری میلادی

۱۶) گاه شماری هجری قمری، در کدام کشورها رایج است؟ کشورهای مسلمان

۱۷) گاه شماری هجری قمری بر چه پایه ای تنظیم شده و مبدأ آن چیست؟

اسامی ماه‌ها و معانی آن در گاه‌شماری اوستایی

نام ماه	معنی	نام ماه	معنی	نام ماه	معنی	نام ماه	معنی
فروردین	نیروی پیش برنده	تیر	ستاره باران	مهر	محبت	دی	آفریدگار
اردیبهشت	راستی و پاکی	آمرداد	جاودانگی	آبان	آب	بهمن	نیک اندیشی
خرداد	کمال و خرمی	شهریور	شهریار نیرومند	آذر	آتش	اسفند	فروتنی مقدس

۱۸) از روی چه اسنادی می‌توانیم پی ببریم که در قلمرو هخامنشیان، گاه‌شماری خورشیدی - قمری بابلی رایج بوده است؟

تاریخچه گاه‌شماری در ایران

و آیین ایرانی نام‌گذاری شده بودند. در دوره اشکانیان، گاه‌شماری‌های بابلی، سلوکی و اوستایی متداول بود.

ج ۲۰

۱۸ج محتوای سنگ‌نوشته‌های بیستون و تخت‌جمشید نشان می‌دهند که گاه‌شماری خورشیدی - قمری بابلی در قلمرو هخامنشیان رواج داشته است، اما ماه‌ها براساس فرهنگ

ج ۱۸

ج ۱۹

۱۹) در زمان هخامنشیان چه نوع گاه‌شماری رواج داشت؟ ماه‌های آن بر چه اساسی نامگذاری شده بود؟

۲۰) گاه‌شماری‌های رایج در قلمرو اشکانیان را نام ببرید؟ بابلی، سلوکی و اوستایی

شماره و نام روز	معنی	نام روز	معنی	نام روز	معنی
۱- آهوزه‌مзда	خداوند یکتا	۱۱- خور	خورشید	۲۱- رام	شادی، خوشی
۲- بهمن	نیک‌اندیشی	۱۲- ماه	ماه	۲۲- باد	باد
۳- اردیبهشت	راستی و پاکی	۱۳- تیر	ستاره باران	۲۳- دی به دین	آفریدگار
۴- شهریور	شهریار نیرومند	۱۴- گوش	ایزدنگهبان چارپایان	۲۴- دین	وجدان، بینش درونی
۵- سپندارمذ (اسفند)	فروتنی مقدس	۱۵- دی به مهر	آفریدگار	۲۵- ارد	خوشبختی، توانگری
۶- خرداد (خرداد)	کمال و خرمی	۱۶- مهر	محبت، پیمان	۲۶- اشتاد	راستی
۷- آمرداد (مرداد)	جاودانی، بی‌مرگی	۱۷- سروش	فرمان‌برداری	۲۷- آسمان	آسمان
۸- دی به آذر	آفریدگار	۱۸- رشن	دادگر	۲۸- زامیاد	زمین
۹- آذر	آتش	۱۹- فروردین (فرَوهر)	نیروی پیشرفت	۲۹- مهراسپند	گفتار نیک
۱۰- آبان	آب	۲۰- بهرام	ایزد فتح و پیروزی	۳۰- انارم (انیران)	روشنایی بی‌پایان

۲۱) در دوره ساسانیان چه نوع گاه‌شماری رایج بود؟

۲۲) گاه‌شماری اوستایی رایج در دوره ساسانیان را توضیح دهید؟

۲۳) در گاه‌شماری اوستایی ماه‌ها و روزهای هر ماه با اسامی و نام گذاری شده بود.

۲۴) مبدأ گاه‌شماری اوستایی چه بود؟ به تخت نشستن هر پادشاه

۲۱ج در دوره ساسانیان، گاه‌شماری اوستایی، که گاه‌شماری دینی زرتشتیان (زردشتیان) محسوب می‌شد، در ایران رایج شد.

۲۲ج در این گاه‌شماری، سال به ۱۲ ماه خورشیدی ۳۰ روزه تقسیم می‌شد. سپس پنج روز اضافی را به نام «اندرگاه» (پنجه) به آخر ماه دوازدهم می‌افزودند. مبدأ گاه‌شماری

۲۴ج اوستایی به تخت نشستن هر پادشاه بود. از آنجا که در

این گاه‌شماری، سال را ۳۶۵ شبانه‌روز می‌گرفتند، در هر ۴ سال یک شبانه‌روز و در هر ۱۲۰ سال ۳۰ شبانه‌روز از سال حقیقی عقب می‌افتاد. برای رفع این مشکل، بعد از هر ۱۲۰ سال، یک ماه به دوازده ماه سال اضافه می‌کردند. در گاه‌شماری اوستایی ماه‌ها و روزهای هر ماه با اسامی ایزدان و فرشتگان نام‌گذاری شده بود.

۲۳ج

فعالیت ۲

۲۵) در ایران دوره اسلامی کدام گاه‌شماری رایج گردید؟ هجری قمری

۲۶) در ایران دوره اسلامی، کدام گاه‌شماری‌ها در کنار گاه‌شماری هجری قمری قرار گرفتند؟

۲۷) کدام گاه‌شماری در ایران، بر اساس گاه‌شماری جلالی تنظیم شده است؟ گاه‌شماری خورشیدی

ستایی یکسان است؟ با

۲۷ج

۲۵ج

گاه‌شماری هجری خورشیدی که از سال ۱۳۰۴ ش. در ایران رسمیت یافت، بر اساس آن تنظیم شده است.

۲۶ج در ایران دوران اسلامی گاه‌شماری هجری قمری رایج شد، اما در کنار آن گاه‌شماری‌های دیگری مانند یزدگردی، جلالی، دوازده حیوانی و هجری خورشیدی نیز رواج یافت. گاه‌شماری جلالی یکی از دقیق‌ترین گاه‌شماری‌های جهان است و

گاه‌شماری جلالی

تطبیق و تبدیل تقویم‌ها

۲۹ج رویدادهای تاریخی در سرزمین‌ها و کشورهای مختلف، از جمله در کشور ما، با چند نوع گاه‌شماری، نگارش یافته‌اند. امروزه، متخصصان نجوم و گاه‌شماری به منظور کمک به تطبیق و تبدیل تقویم‌های مختلف، روش‌های گوناگونی را ارائه کرده‌اند.

۲۹) چرا لازم است که گاه‌شماری‌های مختلف با هم تطبیق داده شوند؟

۲۸) دو تفاوت و شباهت تقویم اوستایی با تقویم هجری شمسی را توضیح دهید. (برش نمونه ۲)

تفاوت‌ها:

در گاه‌شماری اوستایی سال کیبسه مشخص نبود. لذا برای رفع مشکل، هر ۱۲۰ سال یک ماه به دوازده ماه سال اضافه می‌کردند. در محترم در اختیار شما صورتی که در گاه‌شماری هجری شمسی هر ۴ سال یک بار تکرار شده و یک روز به ماه آخر سال اضافه می‌گردد.

مبدأ گاه‌شماری اوستایی به تخت نشستن هر پادشاه بود در صورتی که در گاه‌شماری هجری شمسی اعتدال بهاری مد نظر است.

شباهت‌ها:

در هر دو گاه‌شماری سال به دوازده ماه تقسیم شده است - نام ماه‌های سال نیز برگرفته از اسامی ایزدان زرتشتی می‌باشد

یک توضیح

برخی از مورخان، گذشته بشر یا جوامع و کشورها را به دوره‌های مختلفی تقسیم کرده‌اند:

(الف) ۱- دوران پیش از تاریخ (دورانی که خط اختراع نشده بود) ۲- دوران تاریخی (دوره پس از اختراع خط).

(ب) ۱- عصر سنگ (پارینه سنگی، میان سنگی، و نوسنگی) ۲- عصر مس ۳- عصر مفرغ ۴- عصر آهن.

(پ) ۱- عصر شکار و گردآوری خوراک ۲- عصر کشاورزی و تولید خوراک.

(ت) ۱- دوره پیش از تاریخ ۲- دوره باستان ۳- دوره میانه (قرون وسطا) ۴- دوره جدید (عصر رنسانس) ۵- دوره معاصر. این تقسیم‌بندی بر مبنای سیر تحولات تاریخ اروپا انجام شده است.

(ث) ۱- ایران دوران باستان ۲- ایران دوران اسلامی

فعالیت ۴

با راهنمایی دبیر و همفکری با یکدیگر، توضیح دهید که تقسیم‌بندی‌های ردیف‌های ب، پ و ث براساس چه معیارهایی انجام گرفته است.

۳۰ (کرونولوژی چیست؟)

خط زمان

در درس پیش خواندید که رویدادهای تاریخی در زمان معینی به وقوع پیوسته‌اند و مورخان می‌کوشند که این رویدادها را براساس زمان وقوع آنها توصیف و تحلیل کنند؛ بنابراین، نظم و ترتیب رویدادها که به آن گاه‌شماری (کرونولوژی)^۱ می‌گویند، در مطالعه و پژوهش تاریخ، اهمیت فراوانی دارد. «خط زمان»، ابزار مناسبی است که به وسیله آن می‌توان رویدادهای یک دوره یا دوران‌های مختلف تاریخی را، به ترتیب زمان وقوع آنها، بر روی نمودار نشان داد.

۳۱ (خط زمان چیست؟)

فعالیت ۵

با راهنمایی دبیر، رویدادهای زیر را بر روی نمودار خط زمان نشان دهید.

۱- ۵۵۹ ق.م. به قدرت رسیدن کوروش در پارس ۲- ۵۳۹ ق.م. فتح مسالمت‌آمیز بابل توسط سپاه هخامنشی و صدور منشور کوروش ۳- ۵۳ ق.م. شکست کراسوس (سردار معروف روم) از سورنا (سردار ایرانی) ۴- ۲۲۴ م. پیروزی اردشیر ساسانی بر آخرین پادشاه اشکانی ۵- ۶۵۱ م. مرگ یزدگرد سوم، آخرین پادشاه ساسانی

۱- Chronology

۲- ق.م.: نشانه اختصاری قبل از میلاد، معادل B.C (Before Christ)

۳- م.: نشانه اختصاری میلادی، معادل A.D (Anno Domini) به معنای پس از میلاد مسیح

(۳۲) چرا مکان رکن مهمی در مطالعه تاریخ است؟

(۳۳) جغرافیا چه تأثیری بر رویدادهای تاریخی دارد؟ (پرسش نمونه ۳)

(۳۴) کدام یک از نویسندگان به منظور نگارش کتاب تاریخ خود به مسافرت کرده اند؟ هرودت و ابن خلدون

دسترسی به دریاها و آبهای آزاد، تأثیر مهمی بر زندگی مردمان نواحی مختلف دارند.

نقش و تأثیر پدیدههای طبیعی و اقلیمی (آب و هوا) در شکل دادن به رویدادها و تحولات تاریخی، از دیرباز مورد توجه مورخان بوده است. برای مثال هرودت مورخ

تاریخ و مکان؛ تأثیر جغرافیا بر رویدادهای تاریخی

۳۲ج مکان، رکن مهم دیگر در مطالعه تاریخ است. به طور کلی

همه وقایع و تحولات تاریخی در بستر مکان و محیط رخ می دهند. عوامل جغرافیایی مانند آب و خاک، پستی ها و بلندی ها، آب و هوا، موقعیت سرزمینی و ارتباطی و

۳۳ج

آب و مانعی در برقراری ارتباط

(۳۵) هرودت برای نگارش تاریخ خود به چه سرزمین هایی مسافرت کرد؟ مصر - فینیقیه (لبنان)

(۳۶) ابن خلدون اندشمند مسلمان تونس از مقدمه کتاب العبر خود را به چه مطالبی اختصاص داده است ؟

(۳۷) مهم ترین رودهایی که تمدن های باستان در آنجا شکل گرفته اند کجاها است؟

(۳۸) درباره ی تأثیر جغرافیا بر رویدادهای تاریخی شرحی بنویسید؟ (تشریحی)

تاریخی مانند شکل گیری تمدن ها، مهاجرت ها، پیروزی ها و شکست ها، برپایی سکونتگاه ها و شهرها و ایجاد و گسترش راه ها و ... مطالعه می کند.

بیابان ها و کویرها؛ دشواری شرایط زندگی و محدودیت ارتباط

مشهور یونانی، به منظور نگارش کتاب تاریخ خود، به مصر، فینیقیه و جاهای دیگر سفر، و شرایط طبیعی و اقلیمی آن سرزمین ها را بررسی کرده است. ابن خلدون (قرن ۸ هـ. ق)، اندیشمند مسلمان تونس نیز بخشی از مقدمه کتاب العبر خود را به تأثیر جغرافیا و اقلیم بر تاریخ، اخلاق و رفتار آدمیان اختصاص داده است.

برخی محققان معاصر نیز به صورت دقیق و مفصل، تأثیر پدیده های جغرافیایی مانند رودهای دجله و فرات، نیل، کارون و سند و جلگه های حاصل خیز پیرامون آنها را بر شکل گیری و توسعه تمدن های باستانی بین النهرین، مصر، ایران و هند بررسی کرده اند.

پژوهشگران در چند دهه اخیر، به ارتباط تاریخ و جغرافیا بیشتر از گذشته توجه کرده اند و دانش جغرافیای تاریخی گسترش بیشتری یافته است. جغرافیای تاریخی به مطالعه مناطق و سرزمین های مختلف در گذشته می پردازد و تأثیر محیط طبیعی و عوامل جغرافیایی را بر رویدادهای

۳۶ج

۳۷ج

۳۹ج

(۳۹) جغرافیای تاریخی به مطالعه چه مسائلی می پردازد؟

یک توضیح

خلیج فارس یکی از کانون‌های مهم مبادله تجاری و فرهنگی در دوره باستان بود. در کتیبه‌ای که از داریوش یکم هخامنشی در مصر بر جای مانده، از خلیج فارس به عنوان دریایی که از پارس آید، نام برده شده است. در دوره ساسانیان، خلیج فارس را دریای پارس می‌گفتند. مورخان و جغرافی‌دانان یونانی و رومی در عهد باستان در آثار خود از آب‌های نیلگون جنوب فلات ایران با عناوینی مانند پرسیکوس سینوس^۱ و آکواریوم پرسیکو^۲ یاد کرده‌اند که ترجمه آنها «خلیج فارس» و «آبگیر فارس» است. مورخان و جغرافی‌دانان مشهور مسلمان نیز خلیج فارس را با نام‌های «بحر فارس»، «البحر الفارسی» و «الخلیج الفارسی» ذکر کرده‌اند.

روز ملی خلیج فارس

۱۰ اردیبهشت، در تقویم ایران، به عنوان روز ملی خلیج فارس نام گرفته است. تلاش برخی کشورهای همسایه ایران برای تحریف نام تاریخی خلیج فارس عامل مهمی بود تا شورای عالی انقلاب فرهنگی در تیرماه ۱۳۸۴ به پیشنهاد شورای فرهنگ عمومی، روز اخراج پرتغالی‌ها (۱۰ اردیبهشت) از تنگه هرمز در زمان صفویه را به عنوان روز ملی خلیج فارس نام‌گذاری کند.

- ۱- Persicus sinus
۲- Aquararum persico

مستند «جغرافیای تاریخی خلیج فارس»

جست‌وجو و کاوش

عوامل طبیعی و جغرافیایی بر سرنوشت برخی از رویدادهای مهم تاریخی، تأثیر چشمگیری داشته‌اند. به سه گروه تقسیم شوید و هر گروه بر روی تأثیر عوامل طبیعی بر رویدادهای تاریخی زیر، تحقیق کند و نتایج آن به صورت روزنامه دیواری ارائه شود.

- ۱- مهاجرت اقوام آریایی از سکونتگاه نخستین در علفزارهای اوراسیا؛
- ۲- نبرد دریایی سالامیس میان ایرانیان و یونانیان در زمان خشایارشا هخامنشی؛
- ۳- مقاومت آریو برزن در برابر سپاه اسکندر مقدونی.

نقشه‌های تاریخی

یکی از پیامدهای ارتباط جغرافیا و تاریخ، اهمیت یافتن نقشه در مطالعه تاریخ است. نقشه‌های تاریخی، انواع مختلف اطلاعات شامل قلمرو حکومت‌ها، مرزها، پایتخت‌ها، شهرها، بناهای مهم، محل دقیق رویدادها به خصوص جنگ‌ها، شبکه راه‌ها، مسیرهای مهاجرت و لشکرکشی‌ها و تقسیمات اداری و مالیاتی را نمایش می‌دهند. با پیشرفت و

۴۰ج

۴۱ج

تکامل شیوه‌های پژوهش در تاریخ در دو قرن اخیر، مورخان به اهمیت استفاده از نقشه‌ها پی برده‌اند. به‌طوری که در تألیفات تاریخی مربوط به این دوره، نقشه‌هایی از دوره‌های مختلف تاریخی تهیه و ترسیم شده است.

امروزه از نقشه‌های تاریخی برای ارائه اطلاعات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، جمعیتی و دیگر جلوه‌های حیات اجتماعی انسان در گذشته استفاده می‌شود.

۴۲ج

۴۰) یکی از پیامدهای ارتباط جغرافیا و تاریخ چیست ؟

۴۱) نقشه‌های تاریخی چه اطلاعاتی به ما می‌دهند؟

۴۲) چگونه می‌توانیم از نقشه‌های تاریخی در مطالعه تاریخ استفاده کنیم؟ (پرسش نمونه ۵)

● نقشه جاده ابریشم و راه‌های دریایی در دوران باستان

پرسش‌های نمونه

- ۱ چرا زمان و مکان، دو رکن علم تاریخ است؟
- ۲ دو تفاوت و شباهت تقویم اوستایی با تقویم هجری شمسی را توضیح دهید.
- ۳ پنج مورد از عوامل جغرافیایی و محیطی را که بر رویدادهای تاریخی اثرگذار بوده‌اند، فهرست کنید.
- ۴ دو رویداد تاریخی را که عوامل جغرافیایی در آن نقش مهمی داشته‌اند، مثال بزنید.
- ۵ چگونه می‌توانیم از نقشه‌های تاریخی در مطالعه تاریخ استفاده کنیم؟